

U-landsteori i öst och väst*

Somliga synsätt i väst på underutvecklingens orsaker skiljer sig väsentligt från dem som rått i Östeuropa, men det finns även likheter. I mitten av 1980-talet började man i öst alltmer intressera sig för betydelsen av faktorer inom u-länderna själva i stället för att ensidigt ge imperialismen skulden, skriver Franz Stepanek. Denna omsvängning berodde bl a på att den östliga utvecklingsmodellen inte fungerade.

"Vart är då utvecklingsekonomin 'på väg' idag?" frågar Mats Lundahl i sin översiktsartikel över teoriutvecklingen i *Ekonomisk Debatt*, nr 5, 1988 och konstaterar att det skett en övergång från grandiosa och anspråksfulla ansatser på 1950- och 60-talen till mer nyanserade betraktelse-sätt på 1980-talet. Han menar också att den neoklassiska teorin har mycket att erbjuda i detta hänseende. Häri har han säkert rätt. Frågan är emellertid om det bara är den neoklassiska teorin som kan ge utvecklingen i tredje världen viktiga impulser.

Vilken skola kan idag, med hänsyn till den allt svårare underutvecklingen, över huvud taget göra anspråk på att ha bidragit på ett avgörande vis till att stävja underutvecklingen?

I denna artikel skall de hittillsvarande synsätten i öst, här huvudsakligen representerat av före detta DDR, presenteras och jämföras med i Västeuropa företrädda uppfattningar.

Underutveckling som globalt problem

Underutveckling som globalt problem berör såväl det ekonomiska, politiska, mili-

tära och sociala som det kulturella, etniska och befolkningspolitiska området i de flesta länder. Som vittomfattande bas-tillstånd yttrar sig underutveckling i en mängd symptom, som man beskrivit kvantitativt och kvalitativt i många skrifter av både marxistiskt och icke-marxistiskt ursprung.

Underutvecklingen verkar på två vis. För det första bestämmer den levnadsvillkoren för två tredjedelar av mänskligheten och blir därmed allt tydligare det grundproblem som utvecklingsländerna har att lösa. I detta avseende kännetecknas underutvecklingen av desintegration och "skiktning" av den ekonomiska basen, av strukturell deformation av näringslivet, av ekonomisk och social efterblivenhet, men även av internationellt beroende av många slag.

För det andra bär underutvecklingsproblemet inom sig en hög konfliktpotential när det gäller de internationella relationerna. Sålunda baseras en av Gorbatsjovs grundteser om nödvändigheten av en radikal förändring i de internationella relationerna bl a på insikten att mångfalden i världen och det tilltagande ömsesidiga beroendet kommer att bestämmas av "faran för en nukleär död, en ekologisk kata-

Dr oec FRANZ STEPANEK är Ober-assistent vid Nordeuropainstitutionen vid universitetet i Greifswald.

* En tidigare version av artikeln presenterades vid det nordiska mötet om frågor i det ekonomiska tankandets historia i Göteborg 26-27 september 1990.

strof liksom av faran för ett globalt utbrott till följd av motsättningen mellan armod och rikedom i olika regioner" (Gorbatjov [1987]).

Begreppsbestämning

Vad är "utveckling" och vad är "underutveckling"? Definitionen av detta begreppspår är tillräcklig för att göra utvecklingsproblematiken tydlig.

I litteraturen, som är så omfattande att den är svår att överblicka, används begreppet underutveckling på ganska olika vis, trots likartad beskrivning av symptomen. Det gäller inte bara då man har i grunden olika utgångspositioner. (Motsättningar vad gäller världsåskådning och metod finns ju t ex mellan marxistiska och icke-marxistiska uppfattningar.) Även inom de enskilda underutvecklingsteorierna finns det ingen enhetlighet i begreppsbestämningen.

Västtysken Dieter Nohlen [1989, s 196] beskriver situationen på följande vis: "Begreppet [utveckling] är varken givet eller möjligt att definiera som allmängiltigt eller värdeneutralt utan är avhängigt av tid och rum liksom av framför allt individuella och kollektiva värderingar".

Bland de hittills dominerande uppfattningarna i före detta DDR kan huvudsakligen tre olika ståndpunkter urskiljas (Hopfmann & Schilling [1988, s 776]):

1. Underutveckling likställs med utvecklingsländernas existerande förkapitalistiska förhållanden respektive resterna därav.
2. Underutveckling likställs med efterblivenhet – med en klyfta mellan i-ländernas och u-ländernas ekonomiska utvecklingsnivå. I denna grupp faller också likställandet av begreppet underutveckling med underutvecklingens symptom och konsekvenser som hunger, massfattigdom, analfabetism etc.
3. Underutveckling uppfattas som ett

komplext ekonomiskt-socialt karaktistikum för utvecklingsländerna. Denna skola lyfter fram underutvecklingsfenomenets huvudkomponenter genom att peka på deras uppkomst, deras reproduktionsmekanism och deras förhållanden till varandra.

Begreppet underutveckling används på fler sätt i litteraturen i väst. Detta sker i regel utan att begreppet definieras explicit. Ofta utgår man ifrån att politologerna i väst även utan definition företräder en gemensam uppfattning vad gäller innehållet i "underutveckling", eftersom termen uppstått i den västliga kulturkretsen och ger associationer som inom denna kulturkrets är självklara och begripliga (Hettne [1973a, s 23]). Likväl kan vi även här göra en indelning i tre stora grupper:

1. Stadie-, tillväxt- och moderniserings-teorier som betraktar underutveckling som ett naturgivet genomgångsstadium i varje samhällsutveckling.
2. Uppfattningar som bygger på den deskriptiva metoden, betraktar underutveckling som ett bristproblem, och som identifierar underutveckling med en ofördelaktig placering på listor över ekonomiska, teknologiska, sociala och demografiska faktorer.
3. Uppfattningar som begagnar sig av en bredare ansats inom den strukturella metoden och som från analysen av orsaker och mekanismer som vidmakt håller underutvecklingen definierar denna som ett relationsproblem mellan "fattiga och rika länder", "nord och syd", "centrum och periferi" respektive "metropol och satellit", eller mellan "sociala och mänskliga behov och de potentiella möjligheterna att tillfredsställa dessa".

Likheten mellan att betrakta underutvecklingen som ett brist- eller relationsproblem och den position i öst där den

uppfattas som "efterblivenhet" eller som en "klyfta" är slående.

Underutveckling – ett komplext socialt fenomen?

Det föga sofistikerade sättet att betrakta underutveckling som efterblivenhet (punkt 2 i DDR-synsätten) vill de u-landsforskare i före detta DDR undvika som definierar underutveckling som ett "komplext socialt fenomen", och som finner orsakerna i yttre och inre processer.

Underutveckling förklaras här som ett resultat av kapitalismens ekonomiska lagar, särskilt av kolonialismen och neokolonialismen.

Under betoning av dessa yttre faktorer har framför allt Hartmut Schilling utarbetat följande beskrivning av underutveckling: "Underutveckling är växelverkan mellan ekonomisk-teknisk och social efterblivenhet, ekonomiskt beroende och kolonial respektive neokolonial utplundring" (*Politische Ökonomie* [1988, s 795]).

I DDR-litteraturen rådde det till omkring 1985 nästan enstämmighet i denna orsaksbeskrivning. Den hade sin grund i Marx analys av det kapitalistiska produktions sättet, som inkluderade problem som var grundläggande för utvecklingsländerna. Efterföljarna stödde sig framför allt på den av Marx [1982, s 2256] beskrivna mekanismen med det ojämlika bytet mellan utvecklade och mindre utvecklade länder.

Det är inte en tillfällighet att Marx analys utgjorde en kunskapsbas även för icke-marxistiska utvecklingsekonomer, av vilka särskilt Gunnar Myrdal måste nämnas. Myrdals teser om kolonialismens och handelns negativa inverkan på u-ländernas utveckling står i samklang med marxistiska forskningsresultat (Szentes [1985, s65 f]) utan att Myrdal för den skull reducerat underutveckling till ett resultat av yttre faktorer. Jag skall återkomma till detta senare.

Lenin [1960] fördjupade Marx tanke

och karakteriserade kolonialsystemet som ett "världssystem för kolonialt förtryck och finansiell strypning av den överväldigande delen av världens befolkning genom en handfull 'försigkomna' länder" (s 195). Underutveckling är alltså enligt den hittillsvarande marxist-leninistiska uppfattningen framför allt ett nödvändigt resultat av det kapitalistiska produktions sättet, och inte rätt och slätt en olikhetens uppenbarelseform i den världshistoriska utvecklingsgången. Rikedomens källor i de högt utvecklade industrinationerna är tillika källor för tilltagande fattigdom och elände i u-länderna. I denna mening kan man också uppfatta forskare i väst som har strukturalistiska utgångspunkter och som fastslår att "utveckling för en part tenderar...innebära underutveckling för en annan" (Hettne [1973b, s 183]).

I detta sammanhang kan vi även peka på undersökningarna av C-H Hermansson, som i analyserna av det svenska monopolkapitalet alltid dragit in dess neokoloniala aktiviteter. Det är för honom viktigt att betona att Sveriges ekonomiska utveckling är beroende även av den neokoloniala exploateringen av tredje världen (Hermansson [1983, s 36]).

Den starka betoningen av de yttre faktorernas betydelse för underutvecklingen och den därmed förbundna tendensen att ensidigt ge "imperialismen" skulden förändrades på ett genomgripande vis i öststaternas marxistiska forskning under andra hälften av 1980-talet. Till detta förändrade synsätt bidrog inte minst det faktum att den "östliga utvecklingsmodellen" inte fungerade. Den tilltagande insikten hos marxistiska utvecklingsforskare att alla industriländer har ett gemensamt ansvar gentemot u-länderna bidrog också.

Som ett resultat av mer mångsidiga analyser av den historiska utvecklingen och av samhällsutvecklingen inom länderna i tredje världen blev det även tydligare vilka de *inre* faktorer var som orsakat och befäst underutvecklingen. De

flesta forskarna fastnade slutligen för en omvänd rangordning av orsakerna, vilket Günther Söder [1987, s 49] sammanfattat på följande vis:

"Det som slutligen avgör hur ett socialt fenomen utvecklas är emellertid dess inre källor. Detta är ett mycket viktigt faktum för u-landerna och för att övervinna deras underutveckling. Det betyder ju att trots allt nödvändigt ansvar som hela mänskligheten har för att besegra underutvecklingen...måste de avgörande krafterna hittas och mobiliseras i Asiens, Afrikas och Latinamerikas länder, och framför allt måste de inre motsägelserna upptäckas och lösas."

Striden om ordningsföljden mellan inre och yttre orsaker till underutvecklingen är emellertid inte avslutad bland Östeuropas marxistiska forskare. I synnerhet uppmärksammar man med rätta å ena sidan att den ännu dominerande betoningen av u-ländernas koloniala arv och den neokoloniala exploateringen är alltför ensidig och förhindrar utforskandet av de komplexa orsakerna. Å andra sidan finns särskilt bland sovjetiska författare den uppfattningen att det inte längre skulle finnas några rester av kolonialism i de ekonomiska relationerna mellan i-länder och u-länder. Som en följd därav skulle den verklighet som är förknippad med förståelsen "neo" försvinna, och förhållandet mellan i-länder och u-länder skulle ta formen av kompanjonskap (Volkov & Popov [1988, s 126 ff]). Med denna tes blir grunduppfattningen i den hittillsvarande marxistiska utvecklingsforskningen direkt ifrågasatt.

Vad gäller forskning och utbildning i före detta DDR, så sker efter Tysklands återförening stora förändringar, som i omfattning och djup saknar motsvarighet i de övriga före detta socialistländerna. I östra Tyskland kalhuggs en stor del av forsknings- och utbildningskapaciteten. *Abwicklung* (avveckling) och *Warteschleife* (vänteslingor) är nya begrepp

som drabbar de anställda på alla sk ideologibelastade universitetsinstitutioner. Det handlar inte bara om institutioner för marxism-leninism utan också för juridik, ekonomi, pedagogik, internationella studier, fredsforskning mm.

Parallellt med "vänsteravvecklingen" skall universitetsstrukturen från de västra delstaterna införas. Det som inte finns där skall inte längre finnas i de östra delstaterna.

Detta gäller också hela utvecklingsforskningen. Alla sk regionalvetenskapliga institutioner för Asien, Afrika/ Främre Orienten och Latinamerika vid Leipzigs, Berlins och Rostocks universitet skall avvecklas. Vid dessa institutioner har man sysslat med u-ländernas språk, litteratur, kultur, geografi, ekonomi, politik, stats- och rättsväsen under ett tak, dvs tvärvetenskapligt. Också andra ansedda institutioner som tex Institut Ökonomik der Entwicklungsländer i Berlin har avvecklats.

På så sätt kommer hela det teoretiska fundamentet att ändra färg. Den gamla ensidigheten hotas av en ny, som även den motverkar pluralismen i vetenskapen.

Underutveckling och teorier i väst

Forskningen om underutvecklingens orsaker framträder som tämligen heterogen i litteraturen i väst. Jag vill här särskilt stödja mig på det som publicerats i Sverige.

Åsikten att det ingen skola finns över huvud taget som uttömmande skulle kunna förklara fenomenet underutveckling är utbredd (Bigsten [1984, s34], Lundahl [1987, s53]).

Företrädare för nyliberalismen gör framför allt det enligt deras mening negativa inflytandet från staten ansvarigt för den katastrofala ekonomiska utvecklingen i tredje världen. Detta inflytande hindrar uppkomsten av en effektiv ägan-

destruktur (Lundahl & Vedovato [1986, s47]).

Andra teorier försöker i första hand förklara underutvecklingen med historiska, men även sociala och kulturella rötter (Hettne [1973], Bigsten [1984]).

Tydlig gemenskap finns det mellan öststatsforskarna och den sk beroendeskolan. Tex utgår Dieter Senghaas [1974, s26] från att "den genom kolonialism, imperialism och neokolonialism påtvingade inordningen av tredje världens ekonomier i metropolernas ekonomier... utgör den analytiska kärnpunkten i en analys av det nuvarande läget i tredje världen".

Denna utgångspunkt, liksom hela idén hos beroendeteoretikerna, fick knappt någon motsvarighet i den utvecklingspolitiska debatten i Nordeuropa. Dock bidrog Johan Galtung med sin "strukturellistiska imperialismteori" på ett avgörande vis till utformandet av dominansteorin. Han myntade uttrycket strukturellt våld, som han menar utövas dels i form av direkt militärt våld, men också genom exploatering, undernäring och andra former av imperialistiska centrumstaters undertryckande av perifera länder. I den "imperialistiskt" fungerande internationella arbetsfördelningen, som innebär att föga förädlade produkter levereras från länder i periferin till centrum medan högt förädlade varor går i motsatt riktning, fann Galtung det viktigaste skälet till u-ländernas underutveckling, som han definierar som en form av maktlöshet [1973, s87].

Den väl mest kände och mest konsekvente när det gäller att blottlägga underutvecklingens orsaker är Gunnar Myrdal, av ungraren Tomás Szentes [1985, s63] kallad de västliga u-landforskarnas doyen. Myrdal har publicerat en mängd arbeten för att förklara underutvecklingen. Särskilt framträdande är trebandsverket *Asian Drama* (1968) och *Politisches Manifest über die Armut der Welt* (1972). Den senare boken kan ses som ett slags sammanfattning av hans teorier om underutveckling.

Ekonomisk och social underutveckling är för Myrdal en följd av

- ▶ kolonialismen
- ▶ utvecklingen av den internationella handeln och sambanden mellan ekonomierna
- ▶ samhällsförhållandena inom u-länderna själva.

I sina undersökningar utgick han metodologiskt från begreppen cirkulär kausalitet och kumulativ förändring och utveckling (Myrdal [1959, s48]), och alltså ytterst från reproduktionsprocessen (Wundrak [1989, s3]). Detta ledde honom till insikten att handel och kapitalexport inte är tillväxtens motor, som den klassiska utrikeshandelsteorin lär, utan i stället skapar och fördjupar klyftorna (Myrdal [1972, s166 ff]).

Myrdal klargjorde ingående statens roll i utvecklingsländerna. Även han ser i den "mjuka staten", kännetecknad av frånvaro av en allmän samhällsdisciplin, en orsak till underutveckling [1969, s17]. I motsats till dem som hyser nyliberala uppfattningar pläderade han eftertryckligt för "en undersökning av med vilka medel *den mjuka staten* kan förändras så att den blir mera av en *fast stat* där lagen, laglydnaden och lagens upprätthållande är mera orubbliga" (Myrdal [1969, s29]). En sådan förändring var enligt hans uppfattning den viktigaste uppgiften att genomföra för att göra en snabb utveckling möjlig.

Som en humanist som eftertryckligt har anammat humanismens värderingar – därom vittnar inte minst hans moderniseringsteorier [1972, s16 ff] – erbjuder Myrdal marxistiska utvecklingsforskare, även i de tidigare socialistiska länderna i Östeuropa, i dag mer än någonsin en rik fond av impulser för det metodiska utforskandet av underutvecklingens orsaker.

Utveckling och nedrustning

Även i Nordeuropa uppmärksammas alltmer sambandet mellan underutvecklingsproblemet och nedrustningsfrågan. Framför allt har forskare med inriktning mot freds- och utvecklings- respektive konfliktforskning (Alva Myrdal, Jan Öberg, Peter Wallensten, Björn Hettne, Vilho Harle, Göran Lindgren m fl) analyserat sambanden mellan nedrustning och utveckling. Oftast utgående från supermaktsteorin har såväl den med kapprustningen mellan de båda supermakterna förbundna oerhörda resursåtgången som tredje världens upprustning betraktats som orsak till underutveckling. I detalj har man särskilt studerat den kroniska tillväxten av rustningsutgifter i u-länderna, den allmänna militariseringen av många av dessa länder, den därav följande risken för att tröskeln för lokala och regionala konflikter sänks, och den därmed förknippade faran för världsfreden. Dessa orsaker och risker betraktas även av forskare i öst som viktiga hinder för samhällsutvecklingen i u-länderna (Weidemann [1988, s 53]).

Upphörandet av öst-väst-konflikten har redan lett till en radikal förändring av den militära konstellationen. Kommer detta månntro att leda även till en djupgående förändring av det globala tänkandet i nord och syd, eller förblir "nedrustning för utveckling" en dröm bara för idealister?

Underutvecklingsteorier och verkligheten

Med orsaksbeskrivningen "underutveckling är följden av inre och yttre samhällsutveckling och påverkan" uppstår frågan om lösningar på det globala underutvecklingsproblemet och möjligheten att desarmera denna för mänskligheten hotande tidsinställda bomb.

Om man konsekvent följer kedjan av orsak och verkan är svaret från marxistisk

synvinkel näraliggande: underutveckling som systembetingad produkt av det kapitalistiska produktionssättet, dvs som produkt av dess objektiva utvecklingslagar, kan undanröjas fullständigt och definitivt bara som ett resultat av att kapitalismen själv besegras.

Är det så enkelt? Verkligheten – ur filosofisk synvinkel det avgörande sanningskriteriet – ser annorlunda ut. Medan alla experiment med en icke-kapitalistisk utveckling har misslyckats, såväl i de tidigare socialistländerna som i u-länderna, har några få u-länder lyckats att med forcerad kapitalistisk utveckling ta språnget in i industriåldern. Kan NIC-länderna vara en förebild för massorna i u-länderna när det gäller att finna en gångbar väg? Varifrån skulle tex de materiella och finansiella resurserna komma, om alla u-länder skulle slå in på denna väg? Vilka är över huvudtaget de ekonomiska utvecklingsmålen?

Inför den växande skillnaden i utvecklingsnivå mellan i-länder och flertalet u-länder blir det alltmer uppenbart att de nuvarande teorierna och de ekonomiska och politiska mekanismer som ligger till grund för dem, i väst såväl som i öst, inte har gett några gångbara svar.

Möjligen finner vi en ny ansats om vi förbinder tankevärlden i norr – utveckling är tillväxt och välstånd – med den i söder, som karakteriseras av människoorienterad utveckling i ett sociokulturellt perspektiv. En förutsättning för detta är att vi i större utsträckning söker lösningar i söderns tankevärld. Sydkommissionens rapport *The Challenge to the South*, som offentliggjordes i augusti 1990, innehåller enligt min mening viktiga uppslag i den riktningen.

Referenser

- Bigsten, A, [1984], "Ekonomisk utveckling i fattiga länder – en teoriöversikt". *Ekonomisk Debatt*, årg 12, nr 1, s 26–36.
Galtung, J, [1973], *EG – den nya supermakten*. Stockholm.

- Gorbatjov, M, [1987], *Rede vor den Teilnehmern des internationalen Friedensforums in Moskau am 16. Februar 1987*. Berlin.
- Hermansson, C-H, [1983], "Sverige i imperialistiska systemet. En lång historia av utsugning". *Kommentar*, nr 5-6.
- Hettne, B, [1973a], "Utvecklingsforskning. En begreppsdiskussion". I SOU 1973:41.
- Hettne, B, [1973b], "Forskning om underutveckling. En utvecklingsteoretisk översikt". I SOU 1973:41, Bilaga 2.
- Hopfmann, A & Schilling, H, [1988], "Unterentwicklung, sozialökonomische Multisektoralität und gesellschaftlicher Fortschritt in Entwicklungsländer". I *Asien, Afrika, Latinamerika*, nr 5.
- Lenin, W, I, [1960], *Der Imperialismus als höchstes Stadium des Kapitalismus. Werke, Bd 22*. Berlin.
- Lundahl, M, [1987], *Utveckling och ekonomi i tredje världen*. Dialogos, Lund.
- Lundahl, M, [1988], "Utvecklingsekonomi under efterkrigstiden – några huvudlinjer". *Ekonomisk Debatt*, årg 16, nr 5, s 378–388.
- Lundahl, M & Vedovato, C, [1986], "Statens betydelse för utvecklingen i fattiga länder". *Ekonomisk Debatt*, årg 14, nr 1, s 43–50.
- Marx, K, [1982], *Zur Kritik der politischen Ökonomie*. (Manuskript 1861-1863). I MEGA (2) II/3.6. Berlin.
- Myrdal, G, [1959], *Ökonomische Theorien und unterentwickelte Regionen*. Stuttgart.
- Myrdal, G, [1968], *Asian Drama. An Inquiry into the Poverty of Nations*. New York.
- Myrdal, G, [1969], "Den mjuka staten i underutvecklade länder". I *U-hjälp i utveckling?* Stockholm.
- Myrdal, G, [1972], *Politisches Manifest über die Armut in der Welt*. Frankfurt/Main.
- Nohlen, D, [1989], "Entwicklung/Entwicklungsteorien". I *Lexikon Dritte Welt*. Reinbeck bei Hamburg.
- Politische Ökonomie des Kapitalismus*, [1988]. Berlin.
- Rudebeck, L, [1970], *Utveckling och politik*. Stockholm.
- Schilling, H, [1989], "Ökonomisch-soziale Unterentwicklung und ihre Überwindung als globale politische Herausforderung und als Anspruch an die marxistisch-leninistische politische Ökonomie". *Asien, Afrika, Lateinamerika*, nr 3.
- Senghaas, D, [1974], *Peripherer Kapitalismus*. Frankfurt/Main.
- Sydkommissionen, [1990], *The Challenge to the South*. Manuskript.
- Szentes, T, [1985], *Theories of World Capitalist Economy*. Budapest.
- Söder, G, [1987], "Entwicklung und Unterentwicklung aus weltanschaulicher Sicht". I *Handbuch Entwicklungsländer*. Berlin.
- Thorn, J, [1987], "Die Probleme der Entwicklungsländer und ihre globale Bedeutung". *Thematische Information und Dokumentation*, Reihe A, Heft 64.
- Volkov, N & Popov, V, [1988], "Epocha neokolonializma ne sostajales?". *Mezhdunarodnaja zizn*, nr 10.
- Weidemann, D, [1988], "Resümee der Dialog-Gruppe 'Friedenssicherung und Entwicklung'". *Humboldt-Journal zur Friedensforschung*, nr 4.
- Wundrak, R, [1989], "Gunnar Myrdal und die Theorie der Unterentwicklung". 13. Politökonomisches Seminar der KMU Leipzig. Protokollband. Leipzig.